

Документальна основа романів про Першу світову війну (на матеріалі французької літератури)

Статтю присвячено аналізу та порівнянню романів французької літератури про Першу світову війну, а саме романи: А. Барбюса «Вогонь», Л.-Ф. Селіна «Подорож на край ночі», Ж. Жіоно «Велика отара», Р. Доржелеса «Дерев'яні хрести». Сфокусовано увагу на документальній основі цих романів, які мають яскраво виражені експресіоністські ознаки. Виявлено, що явище експресіонізму історично пов'язане з Першою світовою війною. Досліджено поетику експресіонізму у романах. Виконано компаративний аналіз названих вище творів.

Ключові слова: експресіоністський стиль, поетика експресіонізму, «поетика вогню», експресіоністські ознаки, французький експресіонізм, експресіоністські засоби.

Важливо при розгляді будь-яких літературних творів про Першу світову війну знайти документальну основу цих текстів. Наше завдання полягає в тому, щоб розглянути декілька романів французької літератури про Першу світову війну, а саме романи таких французьких письменників: Анрі Барбюса «Вогонь» (1916), Л.-Ф. Селіна «Подорож на край ночі» (1933), Ж. Жіоно «Велика отара» (1931), Р. Доржелеса «Дерев'яні хрести» (1919), сфокусувати увагу на документальній основі цих романів, які мають яскраво виражені експресіоністські ознаки, а отже дають підставу говорити про національну своєрідність явища експресіонізму та водночас його загальноєвропейський характер.

Типологія стилю значною мірою визначається культурно-історичними обставинами, світоглядними процесами, характерними для певного часу. Безсумнівно, Перша світова війна в кожній європейській країні так чи інакше провокувала антивоєнні настрої. Але вже розгорнулася естетика модернізму, який озброїв митців новою суб'єктивністю й новими засобами зображеннями.

Вивчаючи стан теорії експресіонізму в найновіших наукових працях і спираючись на ці дослідження, можна стверджувати, що експресіонізм як явище культури ХХ ст. продовжує цікавити багатьох учених і поповнюватися картинами національних варіантів цього явища. У сучасній французькій культурі домінує думка про

експресіонізм як німецьке явище. Хоча часто йдеться про вплив французьких художників постімпресіоністів на зародження й перебіг німецького експресіонізму. Тимчасом у період між Першою та Другою світовими війнами у Франції, як і у всіх інших європейських літературах цього періоду, тема війни дуже яскраво виявилася. А окремі твори навіть при першому читацькому сприйнятті видаються експресіоністськими за стилем. Відсутність французького літературного експресіонізму в сучасних енциклопедичних джерелах, досить насичених інформацією про національні варіанти цього явища, свідчить про існування історико-літературного упередження, яке стало на заваді в оцінці справжніх масштабів і національної самобутності явища. Все ж таки, показовий у багатьох аспектах огляд французького експресіонізму, зроблений Є. Гальцовою в статті «Французька культура і експресіонізм» (уміщеній у російському «Енциклопедичному словнику експресіонізму» [1]), та у статті «Експресіонізм» (розміщеній у «Всесвітній енциклопедії» Паризького видання) французьким дослідником А. Лоттом [5].

Як очевидно з двох енциклопедичних (а отже, показових) статей, питання історії національного експресіонізму – це й досі питання. Тому нашу увагу привернув той факт, що французька література міжвоєнного періоду не менше ніж інші європейські літератури багата на твори про Першу світову війну. І, як свідчить загальна тенденція, тут мусить утворитися зв'язок з експресіонізмом, адже першорядна експресіоністська тема – це якраз і є війна, та й загалом явище експресіонізму історично пов'язане з Першою світовою війною. Найбільш відомий (на вітчизняних теренах) твір цього масиву – роман Анрі Барбюса «Вогонь» (1916).

«Роман «Вогонь» – це розповідь про народну війну. Як виявилось, ця війна була несправедлива й зовсім не потрібна народові. Тому закономірно, що цю книжку могла написати лише та людина, яка воювала разом із цим народом, пережила всі страхіття фронту, стала жертвою обману та пізнала радість прозріння. Такою людиною був Анрі Барбюс, який воював простим солдатом діючої армії, хоча ні за станом здоров'я, ні за віком він не підлягав призову, та й воювати міг у лавах офіцерів, а не солдатів. Але щоб побачити реальну картину жорстокої війни, Барбюс, навмисне зголосився бути рядовим. Будучи на війні та переживаючи всі її жахіття, він прозрів та зрозумів те, що відбувалося, а саме «самовбивство однієї величезної армії людства» [2, с. 9]. Процес прозріння був складним і

болісним, як для солдатів, так і для самого А. Барбюса. В автора природно виникає потреба поділитися правдою про війну. Тому основою роману стали листи з фронту, які він писав своїй дружині. Пізніше вони послужили фундаментом для написання роману, що має підзаголовок: «Щоденник одної роти», де розповідь ведеться від імені ліричного героя. Основний зміст роману складає переживання ліричним героєм й іншими солдатами подій війни та зміни, які відбуваються в їхній свідомості. Д. Наливайко відзначає, що ліризм роману з легкістю переростає в публіцистику, «сповнену пристрасті й ораторського пафосу» [2, с. 16]. Сила цієї книги – це вистраждана самим автором правда про війну, яка зображена в романі без прикрас, без фальші. А. Барбюс показує, що «війна огидна морально й фізично», бо вона «не тільки гвалтує здоровий глузд, а ще й збуджує всі погані інстинкти без винятку» [2, с. 35]. Це підкреслює основну тему роману та висновок, який робить автор: війна може вбити людину в людині. Отже, роман Анрі Барбюса «Вогонь» має автобіографічну та документальну основу.

«Подорож на край ночі» вважається найкращим твором Л.-Ф. Селіна. У ньому поєднуються елементи традиційного роману (хоча й відсутній романний кістяк) з автобіографією та пригодами. У романі навіть проступають деякі риси крутійського роману, тобто описуються пригоди й злигодні головного героя, який є бідним інтелігентом, тому часто подібний на ізгоя чи злидаря. Прототипом головного героя є сам автор роману. Герой роману Фердінан Бардамю так само, як Селін, іде добровольцем на фронт. Саме тут починається його ходіння колами пекла, оскільки кожен етап життя Бардамю – це ніби коло пекла. Л.-Ф. Селін так само, як Анрі Барбюс добровольцем пішов на війну, пережив усі страхіття війни, які пізніше описав у своєму романі «Подорож на край ночі». Отже, документальна основа у романі присутня.

У Л.-Ф. Селіна війну зображено як тотальний абсурд – «це жорстокий трагіфарс. <...> домінанта – саркастична іронія, поєднана з цинізмом і постійними емоційними вибухами обурення, зневаги, ненависті» [3, с. 9]. У романі відсутні описи окопного життя солдатів, жахіть війни, змалювання смерті, притаманних роману А. Барбюса «Вогонь». Л.-Ф. Селін описує психологічну реакцію головного героя-оповідача на події та факти війни, що емоційно виражаються в експресивних висловлюваннях героя.

Дослідження стилю романів А. Барбюса «Вогонь» і Л.-Ф. Селіна «Подорож на край ночі» стосовно подій Першої світової війни, показує, що у французькій літературі так само, як і в інших літературах Європи, саме війна стала найбільш дієвою спонукою до творчості в експресіоністському стилі. Авторами найбільш переконливих творів стають учасники війни. А. Барбюс писав свій роман по гарячих слідах війни, а Л.-Ф. Селін – через значний відтин часу, але їхні описи подій переважно збігаються. І справа не в об'єктивізмі й прагненні показати правду, а в ненависті до війни, яку її учасники та підневільні воїни пронесли крізь життя. Саме війна спонукає шукати стилістику крику: потрібно прокричати про настання апокаліпсису, глобальних катастроф, треба виразити божевілля світу, незгоду зі страшним світоустроєм. Обидва твори переповнені натуралістичними сценами, які посилюють викривальний пафос творів. Але в Л.-Ф. Селіна це викриття загострено сатиричне, тому палітра засобів часто змінюється, адже письменник засуджує і світ, і людину, у нього нема окремих винуватців, як у А. Барбюса, – винні всі.

Жан Жіоно не належить до письменників, широко відомих у нашій країні. Його мало перекладали та майже нічого про нього не писали. На батьківщині письменницька доля складалася теж нелегко. Визнання прийшло до нього лише після смерті, коли на другий план відійшли політичні та ідеологічні упередження.

Так само, як Л.-Ф. Селіна та А. Барбюса, у 1915 р. Ж. Жіоно призвали до армії й відправили на фронт. Він воював до 1918 р., але через отруєння шкідливими газами повернувся додому. Для Ж. Жіоно назавжди залишалися живими спогади про війну, її страхіття та мільйони жертв. Як своєрідний спогад про пережиті події на війні Ж. Жіоно написав роман «Велика отара» (1931), а отже документальний та автобіографічний кістяк наявний у романі. Критики стверджували, що це один із найкращих творів французької антивоєнної літератури, вартий посісти місце поряд із творами А. Барбюса, Р. Доржелеса, Дюамеля. Роман «Велика отара» називають дивним твором світової літератури на безкінечно розроблену тему війни 1914 р. Як вважають французькі критики, роман написаний у дусі трагічного натуралізму. У романі з максимальною силою виражається ненависть до цивілізації, яка пролила стільки крові.

Роман Ж. Жіоно «Велика отара» має виразні ознаки експресіоністського світогляду й стилю. Це вражаюче зображення цивілізації, яка знищує людину та природу, руйнує споконвічний устрій життя; водночас це палкий гімн природності, життєвій силі, однаково властивій людському й тваринному світові; показано екзистенційну трагедію природної людини, котра стає жертвою всесвітньої бійні, чому сприяє наскрізна алегорія «великої отари», що дає змогу довести узагальнення до масштабів цілого людства, урівняти людський і тваринний світ як об'єкт нищення тощо. Це приклад палкої мови про біль і страждання. Мабуть, немає жодного експресіоністського засобу, який би не проявився в цьому творі.

Ролан Доржелес – письменник, який мало відомий у нашій країні. Російською мовою перекладено лише один його роман – «Дерев'яні хрести» – ще в 1930 р. Твір заслужив на увагу та переклад російською мовою завдяки його перегукам із тоді дуже популярним романом А. Барбюса «Вогонь». У ньому також описано події та жахіття Першої світової війни, але різниця полягає в стилістиці творів. У цьому романі хоча й описуються події війни, але документально, натуралістично та реалістично. Це – полярний роман, порівняно з усіма тими, що розглянуті раніше. У ньому повністю відсутній експресіонізм й образ вогню майже не трапляється, у більшості випадків – у прямому значенні, як атрибут дійсності. При цьому детально описано всі страхіття війни.

Р. Доржелес так само, як А. Барбюс, Л.-Ф. Селін та Ж. Жіоно, у 1914 р. пішов на військову службу. Це був період того військового досвіду, який дав змогу написати його найважливішу книгу – «Дерев'яні хрести» (1919). За цей роман Р. Доржелеса нагороджено премією Гонкур. У творі автор намагався описати повсякденне життя солдатів на фронті, постійну тривогу цих людей, для яких кожен день життя на війні – це постійна боротьба зі смертю. Перед нами не збірний образ солдатів чи селян, перетворених на солдатів, а певна кількість конкретних доль. Р. Доржелес прив'язаний до реальності минулого, його пацифізм просякнутий особистим життєвим досвідом. «В описах подій роман характеризується стриманістю та поміркованістю, хоча насильство присутнє постійно. Так само, як А. Барбюс, Р. Доржелес намагається охопити всі аспекти цієї війни, в обох простежуємо засудження суспільства» [4, р. 1051].

Головна естетична заслуга Р. Доржелеса полягає в тому, що він викликає довіру щодо подачі зображеного, ми розуміємо, що описана ним війна або конкретна історична подія була саме такою. Наступна світова війна вже буде іншою. Р. Доржелес подає панораму війни в конкретному місці й часі. Він не нагнітає, не намагається узагальнювати до масштабів людства тощо. Головна його мета – показати те, що було, без прикрас, без штучної героїзації та риторики. У підсумку роман справляє далеко не таке гнітюче й тяжке враження, як твори А. Барбюса, Л.-Ф. Селіна, Ж. Жіюно.

Роман Р. Доржелеса «Дерев'яні хрести» також сповнений описами розчарувань, розпачу, страху, болю, відчаю, страждань, смерті, які вирізняють справжнє обличчя війни. Знаходимо у творі багато спільного з попередніми романами. Перегук із твором Жана Жіюно «Велика отара» полягає у використанні образу отари для позначення великого скупчення солдатів, порівняння людей із худобою. Подібність із романом Анрі Барбюса «Вогонь» полягає в частих описах зовнішності солдатів, переважно одягу. Опис мертвих, як живих, простежено в А. Барбюса, Ж. Жіюно й Р. Доржелеса. Подібність із романом Л.-Ф. Селіна полягає в застосуванні іронії. Спільне у всіх творах – це жага до життя, бажання вижити та вирватись із пекла. Людське життя подано як найвищу цінність. Усі автори описують зло під назвою «війна». Не допустити її надалі, засудити в основі – таке гасло всіх письменників міжвоєнного покоління.

У всіх розглянутих творах про війну є герой, напряду пов'язаний із біографією автора: в А. Барбюса, Л.-Ф. Селіна і Ж. Жіюно цей образ має структуру, подібну до образу ліричного героя, цей персонаж – носій найбільш сильного емоційного ставлення до зображуваних подій. Натомість головний герой «Дерев'яних хрестів» – це максимально об'єктивований персонаж, доля якого – це спосіб створити найбільш достовірний ракурс показу подій війни.

Отже, можна зробити висновок, що хоча письменники й жили в одну епоху, відчували ті самі жахіття війни, але по-різному їх відтворювали. Романи Анрі Барбюса, Луї-Фердінана Селіна, Жан Жіюно – приклад «поетики вогню», коли вогонь стає амбівалентним архетипним образом, за допомогою якого автори намагаються передати пекло війни, поширюють стан війни на все людство, ставлячи головні філософські питання розвитку цивілізації. Картина

війни в кожного з цих письменників надто суб'єктивна, якщо зважити на історичну подію, що спонукала до написання творів. Протиставляється цим романам твір Р. Доржелеса, який по-іншому переживає, а отже, і відтворює події війни, хоча й простежено чимало спільного з попередніми романами щодо тематики (зрештою, у всіх в основі одна й та сама історична подія, ті самі негативні спогади, однаково рішуче несприйняття війни), але ми одразу бачимо суттєву відмінність стосовно опису. Спільним у всіх романах є автобіографічне та документальне підґрунтя, тобто особисте, болюче, пережите минуле письменника, але описане у кожного автора по-своєму, тобто різниця полягає в стилістиці творів. А отже, у експресіоністському стилі присутня документальна та автобіографічна основа.

Література

1. Гальцова Е. Д. Французская культура и экспрессионизм [Электронный ресурс] // Энциклопедический словарь экспрессионизма. Москва, 2008. URL: <http://expressionism.academic.ru> (дата обращения: 30.05.16).
2. Наливайко Д. С. Анрі Барбюс, письменник і борець // А. Барбюс. Вогонь. Оповідання. Київ, 1969. С. 5–19.
3. Наливайко Д. С. Луї Селін і його роман «Подорож на край ночі» // Л.-Ф. Селін. Подорож на край ночі. Київ; Харків, 2000. С. 5–16.
4. Encyclopaediauniversalis. Corpus 7. Editeur à Paris, France S. A., 1989. 1054 p.
5. Lotte H. Expressionnisme // Encyclopaediauniversalis. Corpus 8. Editeur à Paris, France S. A. 1989. P. 192–202.

References

1. Gal'cova E. D. *Francuzskaja kul'tura i jekspressionizm* [French Culture and Expressionism]. Jenciklopedicheskij slovar' jekspressionizma. Available at: <http://expressionism.academic.ru> (in Russian).
2. Nalyvaiko D. S. Anri Barbius, pysmennyk i borets [Henry Barbus, writer and fighter]. In: *A. Barbius. Vohon. Opovidannia*. Kyiv, 1969, pp. 5–19. (in Ukrainian).
3. Nalyvaiko D. S. Lui Selin i yoho roman «Podorozh na krai nochi» [Louis Celine and his novel «Journey to the end of the night»]. In: *L.-F. Selin. Podorozh na krai nochi*. Kyiv, 2000, pp. 5–16. (in Ukrainian).
4. *Encyclopaediauniversalis* [Encyclopaediauniversalis]. Paris, 1989. 1054 p. (in French).
5. Lotte H. *Expressionnisme* [Expressionism]. Paris, 1989. pp. 192–202. (in French).

Oksana Radavska. Documentary Basis of the Novels about the First World War (on the Material of the French Literature). The article is devoted to the

analysis and comparison of the novels from the French literature about the First World War by Henri Barbus «Fire», L-F. Celin «Journey to the End of the Night», J. Giono «The Great flock», R. Dorgeles «Wooden Crosses». The focus was on the documentary basis of these novels, which have pronounced expressionist features. The article also raises the question of the existence of expressionism in French literature, and it was found that the paramount theme of the expressionism was war, and in general the phenomenon of expressionism is historically related to the First World War. The poetics of expressionism in the novels are investigated. The comparative analysis of the above-mentioned works was performed, typological proximity was found on the problem-thematic and artistic-figurative levels. The difference was found on the style level. Common expressive accents are found.

Key words: expressionistic style, poetics of expressionism, «poetics of fire», expressionistic accents, French expressionism, expressionistic means.

Радавська Оксана Мстиславівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри іноземних мов природничо-математичних спеціальностей Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, *ORCID ID: 0000-0002-9656-5246*; radavska@rambler.ru

УДК 821.161.2-321.6.09Ю.Шкрумеляк:[7.044(=161.2)-058.65]

Ірина Роздольська

«Поїзд мерців» Юрія Шкрумеляка: особливості стрілецької генераційної та жанрової свідомості

Проаналізовано твір Юрія Шкрумеляка (1895-1965) «Поїзд мерців» (1922) під назвою «Картини жертв і трудів». У центрі складної жанрової структури – візія стрілецького чину 1919 року в історично та генераційно-значущих вузлових моментах, які алегоризуються і символізуються одночасно, подана у хронологічній послідовності: «Перехід через Збруч», «За Соборність», «В Києві», «Перше листопада», «Катастрофа дозріла» тощо. Таким чином жанрова структура твору виростає внаслідок синтезування документальних і художніх стратегій, хронікарсько-літописних та художньо-візійних завдань. Нарис, хроніка, етюд, алегорія, імпресія, новела, щоденник, роман, спомин в сукупності ідентифікують наратив Ю. Шкрумеляка, засвідчуючи жанровий синтез генологічної свідомості автора, що його зумовила генераційна травма стрілецького покоління.

Ключові слова: Юрій Шкрумеляк, «Поїзд мерців», жанр, генераційна свідомість, жанрова свідомість, жанровий синтез.